

## О ВЕЛЕШКОМ ГОВОРУ

— ПОВОДОМ ЈЕЗИЧКИХ ОСОБИНА У ВЕЛЕШКОМ ПАРОХИЈАЛНИКУ —

### I

Дијалекатска испитивања могу се вршити као таква, са тежњом да се констатује стање појединих црта и да се то објасни; али дијалекатска проучавања могу само добити јачу подлогу ако постоји какав елеменат за оријентацију у правцу дијалекатске еволуције. У томе погледу могу до једне мере бити врло корисни и текстови из ранијих књижевних епоха, — ма да се материјал из њих мора увек употребљавати са извесном резервом, јер често традиције књижевног језика или субјективне језичке творевине писца ремеће јасност у односу говорних црта. Међутим за одређивање дијалекатског типа и за карактеристику појединих црта старијих епоха много су занимљивији рукописи писани без икаквих књижевничких претензија, а нарочито: архивска грађа, судски протоколи и свештеничке књиге са пописима домова, рођених — крштених, умрлих. Оваквих списа има у нашим западним крајевима релативно у довољној мери, али у средишним и источним крајевима, и уопште међу православнима пак веома ретко, — стога морамо бити задовољни кад на њих наиђемо, чак и у случају ако потичу из врло скоре прошлости, или ако су прости пописи имена породичних читуља.

Такав један споменик био би „тефтер“, парохијалник неког велешког свештеника, вођен од 1865 до 1880 године, а који је пронађен на сметлишту Велешке гимназије, и сад се налази код г. Др. Миленка Филиповића.

Овај парохијалник, „тефтер“, може до извесне мере у више праваца бити занимљив, — с обзиром на слова и сам начин писања, али и с обзиром на гласове и друге језичке појаве. — Начин писања, облик слова, као и материјал употребљен за писање, — све то има значаја при поређењу са текстовима истога доба а других крајева. Са језичке стране, пак, овај споменик, иако релативно нов, може имати значаја стога што је вођен на домаћем дијалекту, може се рећи без примеса са стране; на тај начин у њему можемо наћи слику изговора из треће четврти прошлога века, — то пак само за себе може бити корисно, а још је корисније то што на тај начин долазимо до могућности да меримо, иако у једном кратком размаку времена, прогрес локалног говора у Велесу. Време од шест деценија за нормални спонтани развитак једног говора не би могло имати никаквог значаја, али кад је реч о дијалектском типу где местимице и данас имамо непревреле мешавине и насеља и језичких црта, онда је корисно, ако има могућности, утврдити има ли, и за краћа раздобља, приметних отступања и каквих, а ако их нема — зашто их нема.

За евентуална поређења језичких црта из овога парохијалника и данашњег велешког говора употребио сам нешто из материјала лично забележеног, нарочито од старе породице Голистојановића и других лица која су најмање три генерације у Велесу, а нарочито породице Радуловића, пореклом из Башиног Села крај Велеса, и других.

## II

Парохијалник велешки, са белешкама о породицима у парохији и опслуживању, садржи 138 страна формата  $27 \times 12.5$  см., а писан је у главном тако да одаје два рукописа; недостаје два листа, и то од стр. 107 до 110. Основни тип рукописа има брижљивији карактер од почетка до 38 стране, а одатле до краја је мање брижљив. У првome делу писано је црним мастилом а у другоме на прекиде љубичастим и бледо-црним мастилом, а више пута и писаљком У првome делу на 11 страна је у ствари списак породица, и имена домаћина исписана су црним мастилом и курентним писмом, док је на прве три стране испод имена домаћина додато објашњење о породичној слави — служби, — и то на стр. 1 и 2 у два ступца по три, а на трећој свега четири забелешке. Те забелешке писане су словима старог, црквеног типа, којима су писана и приватна писма у првој половини и око средине прошлога века, са скраћеницама неких речи: сл<sup>++</sup> (служба), Ник: (Никола), Харап<sup>дам</sup> (Харалампине), Епи'рид (Епиридонъ), рѣѣд (рождество), Преч (пречистаъ), Пѣнталеѣмъ, 'архан<sup>г++</sup> (bis); речи Никола, пречиста нису скраћиване ако је свака од њих једина у забелешци. — Ове напомене нису временски старије, чак су додате касније; писане су бледим мастилом а словима црквеног типа, стога што означају светитеље — називе крсне славе. То су у ствари слова којима су још у четрдесетим годинама прошлога века писане многе јавне исправе у Београду, каквих сам ја видео у великом броју у заоставштини пок. Стојадина Филиповића, члана Касације с краја шездесетих и у току седамдесетих година прошлога века, од каквих имам једну из чачанске породице Лазовића, каквих има у великом броју у Државној архиви, и које се по типу не разликују од писмена на исправама писаним у галичком крају, у породичној старини г. Д-р Томе Смиљанића, професора из Скопља.

Од словâ овога типа треба ипак истаћи неколико: а опомиње на грчко α, и (и) прецртано је по средини; њ има завијутак левог стубића а средња линија је коса с лева на десно; постоји љ; р је грчко ρ без повијања у лево доњег дела стубића, али у једном случају при везивању стубић је повијен у десно према наредном слову рѣ; код в горња и доња петља полазе од оба краја стубића и имају троугласт облик, и косе линије им се укрштају — Ѣ, или су петље извучене цик-цак линијом са продуженом удесно не-

заном цртом: К као: Петро<sup>денъ</sup>ѣнь (2), Мѣтро<sup>г++</sup>ѣ (3); употребљава се ч али је обичнији знак 7, коме реп стубића силази испод доње линије реда, док је леви крак паралелан и изнад горње линије, те тако личи на руско

рукописно т; исто тако ж има облик ђ а д — 4; ѡн<sup>г++</sup>ѣ, То<sup>г++</sup>ѣорѣ, Епѣри<sup>г++</sup>ѣ, рѣж<sup>г++</sup>ѣ, Ђѣѣнѣ; т је са обичном пречагом са задебљаним тачкама Трѣф; То<sup>г++</sup>ѣорѣ, али једанпут налази се 7, које је иначе у обичном рукопису чепће, са левим делом пречаге само и продуженим стубићем — Прѣчис<sup>г++</sup>ѣ. У овом делу рукописа, а и уопште најинтересантније слово је ѣ — ѣ са десним стубићем продуженим право испод линије а без горње петље на левом стубићу. — Знаци за полугласнике пишу се на крају и разликују; али полугласника нема у сложеницама — ѣс<sup>г++</sup>рѣѣѣнѣ (3 пута), петров<sup>г++</sup>ѣнѣ.

Знак за у — 8 обичан је. Гласовна вредност „ја“ бележи се са ѣ: Њѣѣ, Њѣѣѣѣ 2, Геѣѣѣѣ 2.

Овај део рукописа интересантан би могао бити по томе што показује јединство старог начина писања на целој територији где је ћирилица била у употреби. То су слова која означавају декаденцију старог начина писања, и једну познију декадентну варијанту према такозваном босанском писму.

У осталом тексту, писаном курентним рукописом, види се војвођански начин писања ћирилицом из средине деветнаестог века, и то као јасан доказ

III

Велешки говор налази се на линији велике миграционе вардарске струје, и сасвим је природно очекивати у њему већих поремећаја. У Велесу има и нових досељеника, нарочито из ближе околине и из прилепског краја; и у овом парохијалнику у презименима многих породица види се јасно и њихово порекло и то да нису давно досељени — јер се чува породични назив по месту одакле су дошли. Андреја Јефтов има назив *беганъ* 26, има их са

именом *Овчеполец*, *Стојан Рацанали* 11, *Тоша(е) отъ Белошевица* 12, 32, име *Паланкалиов* среће се на много места (3—4 пута), 14, 16, *Давче од Градско*, *Косџа Градчанецъ* 4, *Марџинъ Градчанецъ* 70, *Марко Градчанецъ* 118, *Таде Прилейски* 18, *Андрей Прилейски* 19, *(Јане) Бабунчанецъ* 103. Међутим, велешки говор чува лепо многе старе особине без мешања, нарочито *s*, групу *цр* и рефлексе прасловенских умекшаних *ġ* и *d̥* као *ћ* и *ђ* лабилне артикулације.

Пре свега, *цр* претставља општу и безизузетачну особину — *црн*, *црвен*, *црвено*, *црешњи*, *црево*, као уосталом у свима говорима староштокавским на нашој територији осем Охрида, где, насупрот говору околног сеоског становништва, има неколико примера унетих са стране са *чр* — *черева*, *черей*, *черешине*, поред других са *цр* — *црква*, *црн*, *црвен*, *црви*, као што бележи Ђ. Ј. Киселиновић.<sup>1</sup>

Африката *s* општа је свима овим говорима старога типа; њу налазимо и у овоме парохилалнику, у имену *Дзена* 20, 70, 92, као и у данашњем говору — *сивра*, *сѣдош*, *свер*, *свезди*, поред ређег *звездѣ*.

Рефлекси прасловенских умешаних *ġ* и *d̥* једнога су типа, а исто тако чине заједничку особину и средњештокавским и највећем делу говора староштокавског типа. Позната је расправа Стојана Новаковића о овим гласовима у македонским народним дијалектима, и о томе да их он обележава као *ћ*—*ђ*.<sup>2</sup> У својој расправи о македонским дијалектима Ватрослав Облак<sup>3</sup> даје исто такву само детаљнију слику о овој црти, износећи да се простире чак до самога Солуна; с друге стране, пак, он даје ближу карактеристику њихове акустичке вредности, истичући да се у истим речима, чак код истог лица може чути час *ћ* час *к*. Ово запажање о акустичком утиску тачно је, а то се може објаснити једино лабилношћу артикулације уопште а ових гласова нарочито, и у том правцу могло би се допунити објашњење које Облак даје у својој расправи „Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik“, износећи да ова разлика зависи од разлике у енергији изговора<sup>4</sup>. То колебање у изговору нарочито је важно за *ћ*, док је *ђ* обично типичније, у Велесу као и у говорима с којима је велешки говор у блиској вези. Отуда за *ћ* бележење у овом рукопису обично са *к* у вези са меким вокалима *е* и *ја*, док испред *и* има нешто тврђи изговор, али је то основна вредност.

У овоме правцу најзанимљивија би била реч *керка*, употребљена двадесет и пет пута тако, 19, 24 (5 пута), 25 (3 пута), 26, 27 (bis), 28, 29, 30 (ter), 31, 33 (bis), 34 (b s), 36, 59, 65, а једанпут у обл. sas. gener. — *ошѣ керка* 20. Према овој речи иставља се реч *ѣшѣрка*, 23, а на 33 стр. та реч употребљена је напореда са двапут употребљеном речи *керка* (*Марџа*, *Цанде*), и поред речи *ѣсинок*; исти је случај и на стр. 25 — уз трипут употребљену реч *керка*, а поред речи *ѣсинок* — *ѣшѣрка Каџа* и *ѣсинокъ Ангеле* 25, — те се мора закључити да је ова реч унета са стране, прво по томе што више ни једног случаја са *шѣ* нема, а друго по префиксу. — У велешком говору уопште налази се само то лабилно *ћ*, и по Стојану Новаковићу,<sup>5</sup> и по Мазингу<sup>6</sup>, и по Цоневу,<sup>7</sup> и по Облаку.<sup>8</sup> Примери и из обичног говора, из материјала који је мени при руци, потврђују ово *ћ*, *ћ'е* (*сѣка*), *нећ'е*, *врѣћ'а*, *ѣсѣраћ'а*, *ѣраћ'а*, *заѣраћ'а кѣћ'а*, *кѣћ'иче*, *лѣћ'а*, *свећ'а*,

<sup>1</sup> Ђорђе Киселиновић, *Охридско-Пресѣанска лира*, Битољ, 1926, Предговор, с. 6.

<sup>2</sup> Стојан Новаковић, *Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима*, у Београду, 1889. — Отштампано из *Гласа С. К. Академије Наука XII*.

<sup>3</sup> V. Oblak, *Macedonische Studien*, Wien, 1896. — *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien* — Hist. Classe, B. CXXXIV, S. 38—41, 55—68.

<sup>4</sup> „Ich hörte... für k', ċ und g', d̥ einen Laut, dessen Beschaffenheit von der Energie der Aussprache, d. i. dem Expirationsdrucke einigermaßen abhängig ist. Beim stärkeren Expirationsdrucke hörte ich gewöhnlich ein ċ, d̥, beim schwächeren vernahm ich in demselben Worte k', g'." — V. Oblak, *Einige Capitel aus der bulgarischen grammatik*, Arch. f. sl. Phil., B. XVII, S. 452.

<sup>5</sup> Стојан Новаковић, op. cit.

<sup>6</sup> Leonard Masing, *Macedonische Akzent*.

<sup>7</sup> Б. Цонев,

<sup>8</sup> V. Oblak, op. cit. S. 449.



једини рефлекс који помиње  $ж > а$ .<sup>9</sup> Ово би се могло сматрати првом фазом посматрања овога питања, без директно забележеног материјала, на основу дијалекатски несигурних народних умотворина. Затим у излагањима В. Облака истиче се рефлекс  $у$ , у Кривој Паланци, Кратову, Куманову па и у Велесу, као особина унета са севера. Облак каже: „Das  $u$  ist vielmehr ein Serbismus, wie sich dies aus dessen Verbreitung ganz evident ergibt. Allgemein verbreitet ist es nur in den an das serb. Sprachgebiet angrenzenden Mundarten von Trn, Bržnik, Caribrod, Lom; bedeutend überwiegt es auch im Dialect von Kratovo und Kumanovo; in den von serbischen Gegenden (twas entfernten Gebieten) ist es nur auf eine geringe Zahl von Beispielen eingeschränkt, die desto geringer werden, je weiter die Dialecte nach dem Süden liegen.“<sup>10</sup> Матов пак наводи да је ова особина  $ж > у$  дошла у велешки говор из скопскога, а да има тога много.<sup>11</sup> Није јасно на какав се утицај овде мисли. Ако се мисли на најновије појаве, или појаве још свеже — оне су врло малих размера, и ограничене су на један мали крај — углавном рударска насеља око Кратова из Горње Пчиње, и доцније померање појединих породица на бољу земљу, у понеко овчеполско село. Ако се мислило на неки много старији утицај, — онда се проблем јавља у сасвим другој светлости; уосталом, било како било, дијалекти овога типа, нарочито велешки с једне стране и тетовски с друге стране, имали су основу која је стварно помуњена дијалекатским утицајем с једне стране вардарске а с друге стране дебарске струје, дакле: с једне стране углавном прилепским а с друге стране Кичевским и дебарско-галичким утицајем. — Да би своју тезу учинио вероватном, Облак наводи у расправи о истом предмету, са рефлексом  $у$  у Велесу, ове речи: *гуска, најмудро, кућа, оружје(шо)*.<sup>12</sup> У ствари, Облак је имао веома мало материјала да би могао уопштавати.

Много другаче изгледа овај однос ако се узме у обзир већи материјал, прикупљен у лексикографском прилогу о велешком говору од Ив. Георгова — „Материали за рѣчника на велешкия говор“<sup>13</sup>. Те речи могу се повећати примерима које сам забележио од бабе Коце и од Русе Голистојановић. Тако, имамо пре свега речи које су веома често употребљене у говору, а које се налазе махом и у текстовима забележених народних песама<sup>14</sup>: *будућим, будући; врућ, врућо, врућина; гуска, гуски, гускин пердуф, гускин, гускини, гуфчиња, желудник; кус, кусо њиле; кућ'а, кућ'и, зайусиш-кућа (распикућа); кућен (арамија), кућни (домаћин), кућ'ни subst. pl. некоји ош кућнише (укућани), кућариче, кућинче (за јело), кућ'ичка, кућ'и адв.; мудро, љомудро, најмудро, у изразу љремудри Соломон*<sup>15</sup>, могао би се видети и утицај из старијих апокрифних и црквених рукописа српске редакције; *мућук; оружјешо, оружја (опреми коња); сѣружем, сѣружиш, сѣружеше; сѣружени ног'и, сѣружил, исѣружил, исѣружује, сѣружујале; људам, исѣудам, најуди гу; љукам, исѣукал се, најукана (испучана — кожа), да се најука (да се наједе), љуканици (кокице од кукуруза), да љукнам, да љукнеш, ће љукне, љукнало, љукнали, најукнал; суд, судам, судиш, ће ошсудиш, ошсуди облик пређ. свршеног времена, судна мака, сѣрашен — голем суд, судилишше; љруд, љрудови, љрудна жена, много се љруди; љруска, љриѣрусница*<sup>16</sup>, а *ѣраш* (за па-

<sup>9</sup> Drinov, *Beiträge zur Kunde der neubulgarischen Sprache*. — Arch. f. sl. Ph. 1881, S. 374—375.

<sup>10</sup> V. Oblak, *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik*. — Arch. f. sl. Ph. B. XVII (1895), S. 139.

<sup>11</sup> Матов, Сборникъ VII, 1 (1892), с. 476.

<sup>12</sup> Облак, Сборникъ, XI/I (1894), с. 533.

<sup>13</sup> Сборникъ, VII, с. 448—483, XX, с. 1—85.

<sup>14</sup> Преглед прикупљених примера из народних песама дао је В. Ђерић, у прилогу *Неколика љишања о дијалектима у Јужној Србији*. — Гласник Скопског научног друштва књ. I, с. 21—22.

<sup>15</sup> Сборникъ, XII, с. 163, песма бр. 5.

<sup>16</sup> Сборникъ, XI, с. 87, песме бр. 1.

лење), *шуго!* (вос. excl.), *ушка* (ређе у говору, у песмама значи „кукумавка“ и суд од глине за воду а са широким грлићем); *да шшукнам, шшукна* — *зађина*, *ће шшукне* (ишчезне), *пошшукна* (поплаши, памет изгуби), *пошшукнујам* (дешава ми се да затурим). То су и префиксом *сж* изведене речи — *сувише, суголем, сумалечок, сумалично, сумрак, сушравам, суредујам, сукрв, сусерка* (биљка) и др. — Супротно овим речима има друга група речи код којих је рефлекс налаза *ж*—*а*: *газ, газо, галай, галайче* — *галайчиња* поред *гълука, гради, заб, зайче, зайци* (кука), *жаклица, кукољ* (у *жишу*), *кајина, да касне, угаснем* (*лакош*), *маж, машко деће, омажила се, премажи се, мажи се, замайши, майна вода, майница, маћеница*, (ск. *мућеница*), *обрач, паш, (лошо) пашинише, пашник, прачка, праче, рабам* — *пораби, рака, на рака, раџкавче, нараквици, сабоша, сшайам, да сшайнеш, настшайи, шраш, унашре, нашре, јаглења, јаглѣнича* (*сишни*), *јадйца* (удица), *јаже, јажиња*, док је у речи *клойче* — *о < ж* које се може објаснити лабијализацијом. — Има, пак, речи које су познате у обе варијанте — *мука* у изразу у *вечна мука*, црквена реч *мученици*, али *мака, се мачам, мачили се, мачи се*; *шшаница* (песница) а *шшан* мн. *шшани*. У своме прегледу ових рефлекса, у поменутом чланку, В. Ђерић је навео управо онолико типичних речи са рефлексом у колико и са рефлексом *а*, и заузима став против Облаковог мишљења. У ствари овакво поређење и постављање односа, без нарочите интерпретације, не би могло имати значаја; да би се добила што реалнија слика самог језичног осећања, мора се узети у обзир важност појединих речи и њихово понављање, чешће или ређе, у самој употреби. Али кад се и ова важна чињеница узме у обзир, запажа се у обе групе скоро исти број речи исте важности за језичко осећање, а од њих би биле најчешће употребљене речи: *будуђи, врућ, врућина, гуска, кус, кућа, кући*, са једне стране, а са друге стране — *заб, касне, маж, машко, мака, мачи се, паш*. — У овом парохијалнику уопште мали је број примера рефлекса налаза *ж*, али се налазе довољно потврђени примери речи које се најчешће употребљавају — *кукя* 16, 33, 39, 40, 42, 62, *кукю* 75, а *мажсошъ* 42, 70, *мажсошъ њ Орданъ* 64, *што се премажи за Никола, машко деће* 72, *машко* (= мушкарче) 72, затим у надимку — *Андрей Машкаана* 11, *Машка Мара* 18, *умре Машка Мара* 54; чак на истом месту налазе се ова два корена са доследно употребљеним рефлексима — *на Наска мажсошъ* — у *Льолеваџа кукя* 39. На тај начин јасно је да је већ у време вођења овог парохијалника постојала репартиција ових рефлекса, бар код најчешће употребљаваних речи, а то би био први закључак који се сме из овог целог разлагања извести. Други закључак био би: да је овакво стање за низ деценија остало непромењено, — а када би било података и о другим речима из тога доба и раније, можда би се раније запазило, као још код понеке црте, да се и уношење рефлекса *а* подржавало, можда и појачавало утицајем прилепског говора.

Рефлекс предњег назалног самогласника *м* у велешком говору је *е*, и то у заменичким облицима *ме, ше, се*, осем 3 л. ж. рода *ја* — *га ја видиш*, и иначе уопште — *дѣвѣш, дѣсѣш дѣс(е)шина дѣши* — десетина, *жѣден, јазик, јачмен, месец, проклеш, коледе, пѣш, свѣши* — *свѣши Никола, брашучед* — *брашучеда*. У овом парохијалнику уопште нема много примера рефлекса назала *м*, а због једноликости која је разумљива у оваквој књизи парохијалних прибележака; ту су доследни заменички облици типа — *се*; међутим код речи *мѣсѣц* има неслагања, — та је реч писана и са *я* и са *е* место *м*, и овај случај који би могао унети забуну, у ствари уз детаљнију анализу може довести до потпуно позитивног закључка о правој природи овог рефлекса и пре шездесет и четири године као и данас, која је *е*. Та реч једино у два случаја написана је са *я* — *6 мѣсяци* 45 и *за 6 мѣсяцы* 101, док је та реч знатно чешће, осам пута, у облику са *е* — *на*: *6: месецы* 123, 126, 133, 136, и исто тако али са *и* на крају — *на*: *6: месеци* 135 (bis) 136, 137; ова разлика сама собом је карактеристична и показује шта је у ствари. Иако то не одговара реду накнадно означених страна парохијал-





## VI

О осталим гласовним особинама биће речи у главном утолико уколико даје повода сам рукопис парохијалника.

Група *въ* као предлог даје у овом парохијалнику увек *у*, како је и у данашњем велешком говору: у *нихъ* 15, у *шой дворъ* 35, у *Льовазѣа кука* 39, у *Мишѣша бочваровъ* 53, у *Димѣша* 57, у *Банковаша кука* 62, у *Србѣя* 68, у *Мишѣвица* 72, у *Койникъ* 74, у *Гована Никевъ* 74, у *Гина айлекчѣя* 74, у *банковъ кукѣ* 75, у *банковѣз кукѣ* 99, у *бадаловашъ кукѣ* 99. Али у отвореном слогу у почетку речи даје *в* — *Цена вдовица* 9, а испред *н* изговор се колеба *внукъ* 24, *фнук* 24, *внук* 24, *фнукъ* — *фнука* 27, *фнука* 30, *внуль* (bis) — *внука* (bis) — 38, — а тако је и у данашњем изговору, где се при бржем темпу говора звучност губи потпуно.

Вокално *р* означено је са *ръ* — *кръсѣъ*, *Кръщенѣшо* 20, *кръсѣното* 44, *бръзакови* 50, *Орданъ Гръбевъ* 57, *дръварошъ* 65, у *Србѣя* 68, *Грънищанецъ* 99, као и у данашњем говору, и као на врло широком појасу и средњештокавских и староштокавских говора — *бр'дило*, *бркам*, *брс*, *врсник*, *вршме*, *врф*, *вршме*, *врзи*, *вр'зујем*, *грнци*, *грнче*, *грми*, *зѣгрни се*, *грк*, *грмошѣвица* (грмљавина), *грѣ*, *се нагрѣби*, *нагрѣши се*, *дрво*, *дрвар*, *држам*, *зрно*, *зрнес*, *зркни*, *крѣа*, *накрѣи*, *крѣ*, *крвнина* (убиство), *крѣшени*, *скршил*, *се омр'каа*, *мр'шоф*, *мр'шоец*, *мр'фка* (= мало, дај ми мрфка), *мрсул*, *ѣрф*, *ѣрс*, *ѣрле* (магаре), *ѣошѣркнал*, *рѣа*, *рѣжаница*, *ри*, *сѣрнишѣ*, *ѣр'кало*, *ѣр'алкен*, *ѣрн*.

Примера за *л* вокално нема у овом рукопису, — мада се та црта може сматрати веома значајном за одређивање карактеристике велешког говора и његових веза. Данашњи велешки говор у томе правцу има неколико рефлекса. Како се у овом говору у више праваца осећа утицај прилепскога говора, било би интересантно и с обзиром на ову црту у том правцу упутити већу пажњу. Овога пута биће само наведени напореда извесни типични примери.<sup>20</sup> Према прилепском *ол* — *волна*, *волнес*, *волнар*, *ѣолн*, *ѣолниш*, налазимо *л* — *ѣ*, *ѣа* — *ѣлна*, *ѣѣнар*, *ѣѣлн*, *наѣ'ани*, тако и *ѣроѣ'ане*, *кѣ'анеше*; даље према прилепском *ол* — *долк*, *долга*, *должина*, *долгманес*, *надолш*, налазимо под акцентом полуглас средњег реда, а иза акцента или *л* или *ѣ* — *дѣ'к*, *дѣ'го*, *дѣ'жина*, *ѣод'аго*, *ѣодѣ'агачко*, а према примеру *јаболка* имамо *јабоко*, са мењањем категорије рода (у песми: *Тој шѣо ми даде јабоко, да се скаѣе какъ него*); у највише случајева, пак, према *ол* — *болва*, *волк*, *Волчеѣци*, *жолѣ*, *жолѣшица*, *жолчка*, *молзна*, имамо *ѣ* — *бѣ'ја* — *бѣ'ји*, *вѣ'к*, *вѣ'чица*, *жѣ'ш*, *жѣ'шица*, *жѣ'чка*, *мѣ'зи*, *мѣ'зење*, и најзад према прилепском *о* — *сонце*, имамо *ѣ* — *сѣ'нце*, *сѣ'нцеѣо* али и *сѣ'нце* *сѣ'нцеѣо*, *сѣ'нце* — *сѣ'нце*. Ови разни рефлекси наводе на једну вероватну фонетску интерпретацију, али је у исто време јасно да је ова црта још нова и у превирању у велешком говору.

На крају слога *л* је неизмењено и не врло високо — *вол*, *бivol*, *гол*, *ем гол* — *ем зол*, *да би не дувнал*, *сол*, *ѣилѣиѣе*, *расол*, *расолница*, а тако је и у рукопису велешког парохијалника, мада је мали број речи у којима се то *л* налази — *на годинуѣу далъ* 86, *далъ за Петѣрѣша* 112, *далъ* 113, 114, 116, 117, 132, *на ѣолъ година* 122, *за година и ѣолъ* 131, *за гушалка* 106, *рало ѣалдуми* 106. — Иначе *л* је средње, чак и у примерима *ѣемелка* 46, *недели* 116, 118, 125, 126, *недѣли* 125 а меко *л'* означено је са *лъ* — *Лѣошоваѣа кука* 41, *на Лѣошовѣца* 91; слично је и за *н* — *нѣ* — у *нихъ* 15, *Бошинак* 72, али и — *крѣванѣ* 70, *крѣщенѣ* 43, *крѣщенѣшо* 30.

Глас *х* се не изговара, и свакако да се само по традицији писао, а да се *х* можда изговарало у неким случајевима према црквенословенском *Христѣовъ* 26, *'Архан* 3, или по турском — *махалеси* 14, *хесайѣ* 106, *да се хесайѣм* 119. — Без *ј* се пише, а и данас изговара — *Евра* 49, 81, *Ордана* 52, *Орданѣ* 57, 64, али — *на Јѣвана* 65.

<sup>20</sup> Примери из прилепског говора овде се наводе по опису прилепског говора од Мирчева,

Од вокалских појава треба напоменути *уше* 125 < *qше*, врло раширено у говорима овог типа, затим развијање *в* испред *у* — *на вуйчеџа* 119, и вокалску појаву *раскоуенџ* 114.

## VII

Код глагола преовлађује тип *a*-основа, као и наставак *преициуа мѣ* 68,



майка му Божана 30, майка му Доца Тонева 34, майка му Марија 47, снаха му Ленка 69, снаха и Мара 74, на сестра му Марија 70, баба му Гина Јкимова 29, баба му Така 37, жена му Марија 70, 91 (bis.); жена му Давка 114, па ипак у оваком случају реч жена може бити и са чланом — *женаџа* му Аџка Цвеџкова 29, *женаџа* му Сулџана 102, а овде спадају случајеви: на Трајанка на браџа деџе 83, Димо на Гина зеџ и 85; уз одредничку именицу исто тако именица *девојче* нема члана — на Наџка на браџа му девојче, а тако и кад се именица семантички осећа довољно одређена — на снаха му џаџко џука седи 37; на Косџеџа каменароџ керка му 65. Занимљиво је да од ових случајева отступају речи *жена* и *маж* — поред примера *жена* му Марија 70, 91 (bis.), *жена* му Давка 114, има и са чланом — *женаџа* му Аџка Цвеџкова 29, *женаџа* му Сулџана 102, као и — на Агна Чорева мажсоџ и Ордањ 64, на Наска мажсоџ 39, и слично 42, 70, а тако је и са именицом *гледаниче* — на Тодеџа џерзиџа гледаничеџо 44, ово пак показује извесну врсту механизирања код ових именица у већој мери. — У асс. s. поред облика без акцента — у Банкову кукџ 99, налазе се облици и са заменичким акузативом *џџ* — у Банковаџз кукџ 99, у Цвеџчеваџз кџкџ 94, тако и поред облика без члана — на годинџ 83, 92, 95, има и — на годинџџ 80, 84, 89 (ter.), 86, а и — на година 119, 120, 121 и — на годанаџа 112, 113, 114, 115, 119; код ових примера могло би се узети у обзир и брзо и небрижљиво писање, али свакако да има нечега што показује непотпуну скрисалисаност у овоме правцу. — Све ове напомене утолико су значајније што се могу поредити са данашњим стањем у велешком говору, у коме је углавном слика иста, само са нешто јаче истакнутим механизирањем.

Употреба заменица и место заменице у реченици онако је какво је уопште у говорима овога типа. Овде ће бити наведени само неки изразитији примери. Поред обичног реда речи у реченици са *да* — *да му дадемџ* 106, заменица, нарочито уз глагол у пређашњем свршеном времену у почетку реченице је — *му дадохџ* 106, *ми дадохџ* 78, *си хванџме* 78. — Има и примера са понављањем — удвајањем заменице — *него го сџеџџ* 82, али то је само један облик појачавања; у суштини та је појава ширира, то је потенцирање директног или индиректног реченичког објекта, било заменицом, било именицом, као што се види из наведеног примера и примера типа *на Тодџ Цвеџчеџо* *майка* му 47, којима се казује присвајање.

Исказивање присвајања бива на више начина. Пре свега присвојним придевима на *ов* — *ев*, ређе *ин* — типа *Нойковџ* 1, *Бочваровџ* 28, у *Банковџ* *кџкџ* 99 и сл., *Панче Каџинџ* 70, *Јован Никинџ* 5, који постају врста сталног надимка — али још не право породичног презимена, што се најлепше види из случајева у којима новији надимак добија већу вредност и постаје породична ознака — *Андреџ Јџфџовџ* *Беганџ* 26, *Коле Трајковџ оџџ* *Караџлади* 37. Мада ређе, за присвајање служе и облици нарочите присвојне заменице — у примерима типа *Ленчеџо* *нейџино*, *неговџ* *кираџиџа* 37, иначе обичније исказано присвојним дативом заменице — *майка* му 75, *майка* му Божана 30, *майка* му А'на Мјова 33, *майка* му Доца Тонева 34, *баба* му Така 37, *сџрина* му 75, *женаџа* му Аџка Цвеџкова 29, *баба* му Гина Јкимова 29, на снаха му *џаџко џука седи* 37, *Гоче браџџ* му на Мишеџа 9. Место присвојног генитива обично се употребљава сас. obl. gen. са предлогом *на* — на *Наска мажсоџџ* 39, у *кукиџа* на Гьоџа Баницаџиџа 69, а обичније и заменичким обликом *и* (joj) и *му* — на Агна Чорева мажсоџ и Ордањ 64, на Трајанка снаха и Мара 74, Димо на Гина зеџ и 85, на Мирчеџа жена му Марија 91, на Манеџа снаха му Ленче 69, на Панчеџа Расадоџџ женаџа му Сулџана 102, на Димка Соловџ жена му Давка 114, на Панчеџа Рандовџ жена му Марија 91, на Косџеџа каменароџ керка му 65, на Панче Каџинџ жена му Марија 70, на Колеџа Чорева џасиноџ му Коџе 62, на Тодџ Цвеџчеџо *майка* му Марија 47, на Тодџа џерзиџаџа гледаничеџо 44. — Има случајева где, формално на исти начин, и напореда, имамо функције генитива

23 Упор. Дръ. Б. Цоневъ, *Към историята на български езикъ. Прегледъ върху българските говори*, — Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, XIX (1903).

имамо и реч *погребеніе* 112, али само у првом временском отсеку, доцније је, од 1867 године, *креванъ* 114 и др. Називи празника су црквено-грчког порекла — то се види и код назива месеца по гласовним особинама — *к* и *в*: *декемврија* 106, *10-вриј* (= декемвриј) 138, *сейтемвриј*, *8-вриј*, *9-вриј*. Грчка је реч *панаја*, као и *панађуръ* 80. Међутим преко турског језика је примљена реч *кираџија* 14, 37, *кираџијџа* 72. Од доста великог броја турских речи у данашњем велешком говору, у овом рукопису има само неколико — *айлакџија* 72, *айљакџија* 74, *айлекџија* 74, *айлакџијџа* 57, *кусуръ* 7, *рало* (пар) *палдуми* 106, *ушум* 19, — „укупно“, *хесайъ* 106, *да се хесайимъ* 119. Осем овога турске су речи у називима улица и махала — *Авлилар Кабистџани сокай* 32, *Арабогъ сокай* 35, *Ибрајм бей сокай* 36, *Койникъ сокай* 38, а и — *Хаџеџ Баба џекеџ* 28, а свакако име *Мирса* 91; из турске администрације унета је и реч *нумеро* 20, а тако и речи које означају страну монету која је у Турској била у оптицају — *му дадохъ 1 минџ и рубле* 106.

Страног, нарочито грчког порекла су и многа имена, али у њима се и не осећа то порекло, чак ни у имену *Доца* 23 („Доксија“). Код облика личних имена механизирање је извршено у великој мери; две су главне групе, једна на *о*: *Марко* 5, *Андо* 2, *Арсо* 6, *Димо* 1, *Пано* 34, *Таско* 6, *Тефо* 6, *Трайко* 6, чак и *Косџо* 5 поред обичнијег *Косџе* 2, 3, 4, *Лазо* 2 поред *Лазе* 14; али су много чешћа имена на *е*: *Јане* 1, *Боге* 5, *Гоче* 3, 5, *Иле* 2, *Јане* 32, *Мане* 6, *Миџре* 21, *Тане* 4, *Тоде* 4, *Тоше* 37, *Ђоше-Ђоша* 69 од имена „Ђорђе“, и друге чији се сас. obl. ген. завршава са *џа* — *Миџеџа* и сл. На *е* су и имена *Давче* 6, *Орданче* 62, *Панче* 5, као *Цвџиџеџо* 47 и обично *Ленчеџо*. Од имена мушких другог типа треба поменути *Тракош* 3, и аромунског порекла *Петрушъ* 6, 27. — Код женских имена пак треба истаћи облике на *на* — *Аџана* 31, *Божана* 30, *Коџана* 31, 102, *Сулџана* 102.

Презимена имају интересантности за антропогеографску оријентацију, али могу бити занимљива и са опште-језичке тачке гледишта. — Према презименима етничких центара и матичних зона, где се чувају, у старошто-кавском; презимена типа *Лазаровџи* — *Лазароски*, *Томоски* или обична презимена на *џи* — у велешком говору, као у многим млађим говорним типовима, имамо релативно нова презимена, често тек у стварању, у првом стадијуму, - и то два типа: „презимена“ која означају позив и „презимена“ која означају непосредно или блиско порекло по оцу или по месту. Тако имамо пре свега, као најслабији степен одредницу *бочваръ* поред одреднице која казује порекло по месту — *Давче од Градско бочваръ*; а као једину одредницу двапут на с. 7, даље — *Јане Виняръ* 32, *Сјасе Калајџиј* 10, *Сјасе Калајџијџа* 33, *Косџа Каменяръ* 8, на *Косџаџа Каменароџъ* 65, *Божинъ лебароџъ* 20, *Гоче майџоръ* 3, 4, *Тефо майџоръ* 7, на *Гочеџа майџороџъ* 72, *Пано Мустаџијџа* 34, *Миша Ракиџа* 26, *Боге Самарџијџа* 28, на *Тодеџа Терзијџа* 44; у ову групу иду и називи *ђак* и *даскал* — *Никола Ђакоџъ* 31, на *Панчеџа Даскала* 60. Најзад овамо спадају и разне врсте надимака — *Мане Злаџанъ* 6, *Мане Караџилъ* 37, *Косџа Зарџанко* 10, на *Богеџа Кривоџъ* 80, чак и поред назива по оцу — *Андреја Јеџиџовъ Беганъ* 26, *Андреј Вуџиџеџо* 19, *Тоде Цвџиџеџо* 47; такву улогу, пак, имају још неки надимци, за данашње језичко осећање неразумљиви — без етимолошких асоцијативних веза у потсвесном језичком механизму, чак и онда када се може без тешкоће одредити порекло, на пример *Наунъ Барбуџъ* 22, на *Сазда Барбуџоџъ* 70, (в. рум. *bărbat*, „муж“), и други — *Арсо бадала* 7, на *Панчеџа Рандовъ* 91, на *Панчеџа Расадоџъ* 102, *Гоче Челбо* 24, на *Колеџа Чоревъ* 62, *Миле Фирџе* 10. — Другу групу чине презимена — надимци по месту порекла. Пре свега најмлађи су примери са *оџ*, показујући на директан начин порекло — *Тоше оџ Белоџеџица* 11, 32, (Белештеџица је село у велешком срезу), *Давче од Градско* 6; затим долазе називи — именице које показују припадност покрајини или граду — *Бошнакъ* 72, *Градчани* 20 па придеви на *ски* — *Тоде Прилејски* 1, 18, *Андреј Прилејски* 19, на *Андреја Прилејски* 70, на *Бошко Чичевски* 70 (Чичево, село у велешком крају), затим

именице на *ец* — на *Јанџа Бабунчанец* 103, *Градчанец* 5, 68, *Ангеле Грњишчанец* 75, 99 (Грнчиште, село у Клепи — Бабуна), на *Манџа Згоройолец* 39, 79 (Згоройоле, село недалеко од Велеса, прва станица од Велеса на прузи у правцу ка Ђевђелији), *Лаза Чичевчанец* 75, најзад има образовања и са туђим завршецима — *Ордан Паланкалија* 14, 14 (по типу презимена „Стамболија“, „Кратовалија“), *Тане Згоройоли* 4, *Сџојанџ Раџанели* 11 (Раштани, у правцу велешког Оризара, на путу за Прилеп), *Миџре Баницали* 21 (Баница, село велешко, на десној обали Вардара); одређивање по месту где се неко налази имамо у примеру — на *Мирџа у Арајовци* 69. — Сличан степен налазимо и код имена женских, само у таквом случају надимци су ређи и обично се употребљавају као прави надимак, без личног имена — за *Гушалка* 7 (*гушалка*, гушава жена), иначе обично жена се презива по мужевљевом имену: прво надимком изведеним наставком *ица* — у *Наска Богевица* 75, *Каџа Бошковица* 66, на *Каџа Иваница* 52, 75, *Каџа Јованица* 8, 112, *Карабаџица* 67, на *Аџана Косџевица* 70, на *Љоџовица* 91, *Аџана Милевица* 70, у *Миџевица* 72, по *Петџревица* 113, на *Наска Петџрушица* 102, *Гина Цвеџаница* 124, па чак као довољна ознака и без личног имена — *умре Генџерица* 39 — изведена од надимка; друго — присвојним придевом, изведеним опет од мужевљевог имена — *Гина Тракошова* 91 и сл. или од мужевљевог надимка на *Ана Чорева* 64 и сл. Као одреднице уз женска имена у виду надимака могу бити и ознаке порекла — на *Ангелија оџ св. Никола* 70, на *Пана Долноградка* 68 (из доње велешке махале); *Милица Паланкалијева* 14, 16. — Нарочито падају у очи надимци — *Машка Мара* 18, *Андреј Машка-ана*, који могу бити карактеристични било у смислу нарочитих особина, било у смислу фигуративног значења и нарочите семантичне вредности („*Машка Мара*“ — „мушкобања“ или „јунак“).

Од оваквих надимака свих врста постају називи у виду присвојних придева на — *ин* или *ов* — *ев*, који се преносе на прво потомство, и имају са веома благим интензитетом, вредност презимена, на пример на *Панче Каџинџ* 70, на *Панџа Каџинџ* 116, *Јџван Никинџ* 5, затим — *Каџа Димова* 25, *Андреја Јџфџовџ* 26, *Ангеле Мџовџ* 25, *Петџруш Сџојчевџ* 27 итд., а такви облици изводе се и од надимака — *Андреј Генџеровџ* 18, *Косџа Заврџзановџ* 33, *Петџре Найдовџ* 29, на *Трајџеџа Угриновџ* 74, *Јордан Чоревџ* 2, па врло често и од надимака који долазе од заната и других друштвених позива — *Давче Бочваровџ* 28, на *Триџа Кољаровџ* 116, *Косџа Ракиџовџ* 21, на *Димџа Соловџ* 57, на *Димџа Соловџ* 114.

Од оваквих облика код наредних генерација постају права презимена типа *Ђенџеровци*, *Ђирџовци*, *Сџојановци*, *Лазаровци*, или *Пејџиновџи* и сл. или као у овом рукопису *Караслади* — *Коле Трајковџ оџ Караслади* 37, а у крајевима новијих насеља лакше се могао и облик присвојеног придева на *ов* механизирати у употреби као презимена — по типу *Карасџојанови* 3, што још не значи „потомци Карасџојана“ већ пре „људи, чељад Карасџојана“. — Најзад у већим насељима као што је Велес, где има породица по другом и трећем колену из Маџарева, Крушева, од Битоља, из Грчке, није чудо што срећемо презимена страна, па и у овој књизи једанпут, у примеру *Дџмо Кџиџи* 31, са чувањем акцента по оригиналном изговору.

## X

Из више разлога велешки говор заслужује да буде детаљније проучен. То је говор који прима дијалекатске особине из два главна и једног споредног правца, са југа и од Прилепа а и са Овчег Поља, и који своје особине преноси даље ка Куманову, у Скопље и скопску околину, па унеколико и даље. У њему ће се моћи наћи продужење а можда и дегенерација извесних црта говора који улазе у његову основу, а исто тако његове црте

моћи ће у великој мери омогућити добро разумевање извесних севернијих говора средњештокавског типа.

Због овог значаја велешкога говора овде је и извршена анализа језичких особина једног рукописа писаног чистим дијалектом и без икаквих претензија да се пише литерарно. Ово су забелешке које је свештеник чинио за самог себе, писане често нејасно, брзо, скраћено, — али увек чистим локалним говором. Осем извесних мањих ортографских тешкоћа, које у извесној мери прикривају вредност неких фонема, те је потребно давати коментар, — све је у овом рукопису веома јасно и просто. Он има један велики недостатак, — а то је што је број речи ограничен на потребе опслуживања парохије, те многе речи које би давале пунију слику говорне целине нису уопште у том рукопису. Али, у накнаду, оно што је ту, има праву своју вредност, појачану тиме што су све речи акцентоване, по некој нејасној унутрашњој потреби онога који је водио белешке. Отуда ће материјал из овога парохијалника имати значаја за хронолошку и општу оријентацију при студији велешког говора, па и овај рад у ствари сматрам само као грађу за такву студију.

Миливој Павловић

### RÉSUMÉ

#### *Le parler de Vélès, à propos des notes paroissiales de 1865 à 1880*

Les notes paroissiales de Vélès permettent d'établir le type du parler de Vélès à une époque relativement ancienne, et de le comparer avec l'état dans lequel il se trouve actuellement.

On constate, d'abord, que le parler de Vélès a gardé le même aspect jusqu'à nos jours. On remarque aussi que ce parler est composé, c'est-à-dire qu'il conserve, dans une grande mesure, les traits dialectaux rappelant la nature du moyenštokavien ( $\text{ж} > \text{y}$ , à côté de  $\text{ж} > \text{a}$ ;  $\text{b}^a$ , à côté de  $\text{v} > \text{o}$ ,  $\text{b} > \text{e}$ ), en même temps que l'influence du parler de Prilep.

Une étude approfondie du parler de Vélès parallèlement avec celle du parler de Prilep est à souhaiter. Une telle étude fournirait aussi quelques explications sur le type dialectal macédonien du nord.